

AZERBAYCAN TÜRKLERİ ATASÖZLERİNİN SOSYAL KONTROL MEKANİZMASINI SAĞLAMA İŞLEVİ

Aslı BÜYÜKOKUTAN TÖRET¹

Atıf©: Büyükokutan Töret, Aslı (2017). Azerbaycan Türkleri Atasözlerinin Sosyal Kontrol Mekanizmasını Sağlama İşlevi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı 1, Haziran 2017, ss. 197-208

Özet: Toplum hayatında sosyal düzenin, ahengin ve refahın sağlanması, bireylerin ortak duygu ve düşüncelerinin yanı sıra, o toplumun içinden doğan ve çoğunluk tarafından kabul edilen birtakım değerler ve normlar sistemine bağlıdır. Sosyal kontrol mekanizması çatısı altında yer alan bu değerler ve normlar sisteminin işleyişi otoriteye dayanır. Bireyler arasındaki etkileşimin uyumlu ve güvenli bir şekilde gerçekleşmesi adına işlevsel olan bu mekanizma, bünyesinde birtakım kalıp davranışları, kaçınmaları ve yasakları barındırır. Birey ve topluma, “böyle yapınız, şöyle olmayınız”, “bu iş şu şekilde yapılmalı, şöyle yapılmamalı”, “iyi olan bu, kötü olan şu”, “doğru davranış bu, yanlış olan şu” gibi konuları öğretme işlevine sahip olan bu sosyal kontrol mekanizmasının ortadan kalkması, toplumun istikrarının ve işleyişinin sağlanmasına engel olur. Makalede, Azerbaycan Türkleri atasözlerinin toplum hayatındaki sosyal kontrol mekanizmasını sağlama işlevi üzerinde, örnek metinlerden hareketle, durulmuştur. Değerlendirme sonucunda, Azerbaycan Türkleri atasözlerinin; vatan ve millet sevgisi, aileye bağlılık, anne-baba hakkı, iyilik, dürüstlük, mertlik, çalışkanlık, ahlak, ar, namus, birlik, dayanışma, dostluk, cömertlik, yardımseverlik, sabır, yalandan uzak durma, zulüm ve haksızlıktan kaçınma, akıllı ve eğitimi olma gibi konuları ön plana çıkardığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, atasözü, sosyal kontrol mekanizması, işlev.

The Function of Providing Social Control Mechanism of Azerbaijan Proverbs

Citation/©: *Büyükokutan Töret, Aslı (2017). The Function of Providing Social Control Mechanism of Azerbaijan Proverbs, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 10, Issue 1, June 2017, pp. 197-208*

Abstract: *The social order, harmony and prosperity in the social life depends on a system of values and norms born out of society and accepted by the majority, as well as common feelings and thoughts of individuals. The functioning of these values and norms system, which is under the roof of the social control mechanism, is based on authority. This mechanism, which is functional in the sense that the interaction between individuals is achieved in a harmonious and secure manner, contains some pattern behaviors, avoidances and prohibitions within it. In the article, the function of Azerbaijan proverbs in society is stressed by the sample texts. As a result of the evaluation, it is seemed that Azerbaijan proverbs foreground topics such as homeland and nation love, loyalty to the family, parents' right, goodness, honesty, manhood, diligence, morality, honor, unity, solidarity, friendship, generosity, helpfulness, patience, staying away from lie, avoidance of cruelty and injustice and being intelligent and educated.*

Keywords: *Azerbaijan, proverb, social control mechanism, function.*

I. GİRİŞ

Toplum hayatında bireyler, bir sosyal grubun ve yapının üyelerinden biri olarak konumlanırlar. Mevcut konumlarında belli bir düzen ve uyum içerisinde sosyal yapıya dâhil olabilmeleri için, tıpkı toplumun diğer üyeleri gibi, benimsemek ve uymak zorunda oldukları değerler ve normlar sistemi bulunmaktadır. Sosyal norm kavramı, “*Bir sosyal gruba mensup olan kişilerin bölüştükleri, kendisine uymalarına intizar olunan ve uymanın pozitif ve negatif müeyyidelerle sağlandığı standartlar*” (Dönmezer, 1984: 249) şeklinde tanımlanmaktadır. Değerler ise, belirli durum ve şartlardan bağımsız olan ve arzu olunanı gösteren standartlardır. Bu bağlamda, normlar, değerlere göre daha belirli ve sosyal bakımdan daha emredicidirler (Dönmezer, 1984: 254). Ancak her ikisi de davranışların belli kalıplara göre yapılmasını isterler, bünyelerinde birtakım beklentileri, kaçınma ve yasakları barındırırlar (Arslantürk ve Amman, 2008: 250). Sosyal kontrol ise söz konusu bütün normları ve değerleri bünyesinde barındıran bir çatı gibidir. Toplum üyelerinin, belirli olaylar ve şartlar karşısında, ne şekilde hareket etmeleri gerektiğini gösteren ve böylece başkalarının ne şekilde hareket edeceklerini tahmin edebilmeyi sağlayan mekanizmalardır (Dönmezer, 1984:

286). Toplum hayatında sosyal düzenin, ahengin ve refahın sağlanması amacıyla, toplumun içinden doğan ve çoğunluk tarafından kabul edilen bu mekanizmaların işleyişi otoriteye dayanır (Arslantürk ve Amman, 2008: 250). Toplumun sosyal, dinsel, etnik, ekonomik yapısı, geçmişi, ortak düşünceleri ve deneyimleri tarafından biçimlendirilen bu sistemin bazı kısımlarını beğenmemek, eleştirmek mümkün olmakla birlikte belli bir ölçüde kabul edilmezse düzen ve uyum sağlanamaz (Dönmezer, 1984: 286). Bu açıdan, güçlerini toplum dinamiklerinden ve ruhundan alan bu sistem, resmî olmasa dahi, bireye manevi baskı yaparak, bireyi kendine uymaya zorlar (Nirun ve Erdoğmuş, 1977-1978: 115-117). Toplumsal düzeni sağlama ve sürdürme işlevini yerine getiren bu sosyal kontrol mekanizmasının bozulması, zayıflaması ya da tamamen ortadan kalkması, toplumda karmaşaya neden olur. Bu durumda, her toplum, kendine özgü, sosyal kontrol mekanizmasını üyelerine öğretmelidir. Bir sosyal yapıda normlardan sapmayı önleyen mekanizmaların öğretilmesi noktasında, mit, masal, efsane gibi anlatıların yanı sıra atasözlerinin de rol üstlendiği görülmektedir (Aça, 2013: 121). Birey ve topluma, “böyle yapınız, şöyle olmayınız”, “bu iş şu şekilde yapılmalı, şöyle yapılmamalı”, “iyi olan bu, kötü olan şu”, “doğru davranış bu, yanlış olan şu” gibi konuları öğretme ve yargılama olanağı tanıyan bu değerlerin (Güven, 1999: 163) öğretilmesi konusunda atasözlerinin rolü de yadsınmaz.

Makalede, Azerbaycan Türkleri atasözlerinin toplum hayatında sosyal kontrol mekanizmasını sağlama işlevi üzerinde, örnek metinlerden hareketle durularak, bu işlevin ağırlıklı olarak hangi unsurlar üzerinde yoğunlaştığı ele alınacaktır. Bu değerlendirmeler sırasında, Azerbaycan Türklerine özgü değer ve normların neler olduğu ve toplum üyelerinin söz konusu mekanizmaya uygun ya da aykırı davrandıkları durumlarda ne gibi ödül ve cezalarla karşılaşacakları da ortaya konulacaktır. Böylece Azerbaycan Türklerinin ayırt edici yanları da görülecektir. Atasözü örnekleri; Cəlal Bəydili (Məmmədov) tarafından hazırlanan *Atalar Sözü*, Bəhlul Abdulla'nın 2001 yılında yayımlanan *Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı* ve Göksel Öztürk tarafından hazırlanan *Azərbaycan Atasözleri ve Deyimleri* adlı yüksek lisans tezinden alınmıştır. Asıl konuya geçilmeden önce, her dil kültür dairesinde olduğu gibi Azerbaycan'da da bir sözlü kültür ürünü olarak yer alan atasözleri hakkında, anlam, değer, kullanım, konu ve işlev bağlamında kısaca durulacaktır.

II. ATALAR SÖZÜ

Türkiye sahasında sıklıkla “atasözü”, “atalar sözü”, “mesel” gibi terimlerle karşılanan bu halk edebiyatı ürünleri, diğer Türk bölgelerinde, farklı terimlerle anılsa da, halk edebiyatlarının ortak türlerinden biridir². Öyle ki Azerbaycan Türkleri, Türkiye Türkçesindeki gibi “atalar sözü” ya da “eskiler sözü” terimlerini kullanmaktadırlar. Türkçenin en eski yazılı metinleri olan Orhun Yazıtları, Divânü Lügâti’t Türk ve Uygur dönemi yazılı metinlerinde de varlığına işaret edilen atasözleri (Aça, 2009: 484), ait olduğu toplumun dünyaya bakışı, inancı, hayatı algılayışı, Tanrı-insan, insan-tabiat vb. arasındaki yaklaşımı ve ilişkiyi yansıtmaktadır (Altaylı, 2010: 127).

Şekil açısından bakıldığında, atasözlerinin büyük oranda manzum yapıda ve çeşitli edebî sanatlarla meydana getirilen kalıp sözler oldukları görülmektedir (Elçin, 1993: 626). Konuyla ilgili olarak Walter Jackson Ong (1995), sözlü kültür ortamında edinilmiş deneyimin gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için ezberlemeyi kolaylaştırıcı birtakım secili şiirsel kalıplardan yararlanması gerektiğini, atasözlerinin de bu süreci güzel bir şekilde yansıttığını belirtmektedir.

En büyük hikmetlerin en sade ve en derin şekilde anlatılması anlamına gelen atasözleri, ulu babaların deneyimlerini, görgülerini, bilgilerini, nasihatlerini yansıtan hazinelerdir. Atasözleri, atalardan kalma eski âdet, gelenek ve göreneklere, inançlara, törelere ışık tutan fenerlerdir (Beydili, 2004: 4-6). Karşılaşılan bir sosyo-kültürel problemin, bir sosyal çatışmanın ya da kargaşanın çözümünde “muhakeme edilemeyecek” kadar “mutlak” doğru olarak kabul edilen kolektif aklı yansıtan atasözleri, âdeta örfi hukukun temsilcisi rolünü üstlenmektedirler (Çobanoğlu, 2004: 9-10).

Halkın öz ruhundan kopup gelen, bedii-estetik yönü yüksek olan atasözleri (Beydili, 2004: 7) ya türkü, masal, destan, koşma gibi halk edebiyatı verimlerinin içinde ya da günlük konuşmalarda söz arasında kullanılırlar (Oy, 1972: 53). Yani atasözleri, bağlamdan bağımsız olarak söylenmemektedir. Konuyla ilgili olarak Pertev Naili Boratav; “... *atalar sözü, masal ya da türkü gibi, durup dururken tek başına söylenmez. ‘Bize bir masal anlat’ dediğiniz zaman masalcı masalını anlatır, kendisinden bir türkü söylenmesi istenince güzel sesli bir kimse türküsünü söyler, başka bir vesile*

---

² Diğer Türk topluluklarına ait atasözü örnekleri için bk. Elçin, 1988: 335; Oy, 1972: 225-241; Çobanoğlu, 2004; Aça, 2011 vd.

olmasa da. Bir atalar sözünün söylenmesi için ise belli bir vesilenin çıkmış olması gereklidir...” yazmıştır (Boratav, 1988: 119).

Uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak; sosyal olayların, tabiat olaylarının nasıl olageldiklerini tarafsızca bildiren ve açıkça söylemese de bundan ders alınmasını hatırlatan atasözleri, birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek yol gösterirler, töre ve gelenekleri bildirirler, bazı inanışları aktarırlar (Aksoy, 1984: 21-22). Atasözlerinde, halk edebiyatının masal, tekerleme, bilmece gibi türlerinde rastlanan anlatım ve kelime oyunlarından kaçınılır (Boratav, 1988: 119). Ömer Asım Aksoy’un belirttiği üzere; *“Atasözleri kısa ve özlüdür. Çoğu bir, iki cümledir”* (Aksoy, 1984: 19-21). Bunun yanı sıra, bir toplum tarafından oluşturulan atasözlerini başka bir toplumun atasözleri içine yerleştirmek mümkün değildir (Altaylı, 2010: 126). Diğer bir ifadeyle, *“Her atasözü, belli bir kalıp içinde, belli kelimelerle söylenmiş olup donmuş bir biçimdir. İçindeki kelimeler değiştirilemeyeceği gibi, cümle kuruluşu da bozulamaz”* (Aksoy, 1984: 19).

Atasözleri, toplumların karakterlerini, hayat karşısındaki duruş, tavır ve zihniyetlerini dışa vuran özlü sözler (Çobanoğlu, 2004: 29) olarak değerlendirildiğinde, Azerbaycan Türklerinin ortak duygu ve düşünce dünyasını, uymak ve benimsemek zorunda oldukları değerler ve normlar sistemini yansıtan atasözleri merak uyandırmaktadır. Bu bağlamda, Azerbaycan Türkleri atasözleri, Azerbaycan Türklerinin asırlar boyu muayyen inkişaf merhalelerini günümüze taşıması (Efendiyevev 1981: 154), bir diğer ifadeyle, Azerbaycan Türklerinin ayırt edici yanlarını göstermesi açısından önemli miraslardır. Bu miras, Azerbaycan Türklerinin toplum hayatında sosyal kontrol mekanizmasının sağlanması söz konusu olduğunda ön plana çıkmaktadır. Azerbaycan Türkleri atasözlerinin söz konusu işleviyle ilgili açıklamaları, kanaatimizce, metinler üzerinden sürdürmekte fayda vardır.

III. SOSYAL KONTROL MEKANİZMASININ SAĞLANMASI VE AZERBAJYCAN TÜRKLERİ ATASÖZLERİ

Bronislaw Malinowski’nin, işlev konusunda ifade ettiği üzere, *“Kültür özünde araç olan bir aygıttır; insan çevresinde ve ihtiyaçlarının giderilmesi sürecinde karşılaştığı özel, somut problemleri onun sayesinde daha iyi çözmeye durumunda olur”* (Malinowski 1992: 21). Bu bağlamda, Azerbaycan Türklerinin atasözleri, toplumun sosyal kontrol mekanizmasını sağlama işleviyle, kültürün önemli bir aygıtı konumundadır. Söz konusu

mekanizmayı; o toplumun sosyal, kültürel, dinsel ve ekonomik yapısı ile tecrübeleri, ortak duygu ve düşünceleri şekillendirir. Giriş kısmında da bahsedildiği üzere, toplumun temel dinamiklerinden olan ve bünyesinde birtakım değerler ve normlar sistemini barındıran bu mekanizma, bireye resmî ve gayri resmî kurumlar vasıtasıyla aktarılmaktadır.

Azerbaycan Türklerinin atasözlerinde, bireylerin aile fertleri ve toplumun diğer üyeleriyle aynı çatı altında uyum içerisinde hareket edebilmesi, diğer bir ifadeyle sosyal kontrol mekanizmasının sağlanması için üzerinde özellikle durulan temel değerler dikkat çekmektedir. Vatan ve millet sevgisi, aileye bağlılık, anne-baba hakkı, iyilik, dürüstlük, mertlik, çalışkanlık, ahlak, ar, namus, birlik, dayanışma, dostluk, cömertlik, yardımseverlik, sabır, yalandan uzak durma, zulüm ve haksızlıktan kaçınma, akıllı ve eğitilmiş olma bu değerlerin öne çıkanlarıdır. Söz konusu temel değerlerin ihlal edilmesi, hem bireye hem de topluma zarar vermektedir. Nitekim bireyler, sosyal normlardan saptıklarında kendilerini mutsuz hissetmektedirler. İtibar kazanma isteği, itibar kaybetme korkusu, dedikodu, psikolojik baskılar ve diğerleri insan hareketlerini yönlendirmektedir (Dönmezer, 1984: 286). Benzer şekilde, ahlaksızlığın, namussuzluğun, haksızlığın olduğu bir toplumda karmaşa meydana gelecek ve bu durumdan herkes etkilenecektir. Bu nedenle, söz konusu değerlerin yeni nesle aktarılması gerekmektedir. İşte ataların uzun gözlem ve tecrübelerine dayanarak âdeta eleğin en ince kısmından geçirerek söyledikleri atasözlerinin işlevi, bu noktada önemlidir.

Atasözlerine, herhangi bir düşünceyi ya da hükmü onaylamak ya da tenkit etmek şeklindeki temel işlevi nedeniyle toplum hayatında sıkça başvurulmuştur (Çobanoğlu, 2004: 7). Genellikle geniş zaman kipiyle (“Güc birlikdə**dir**”, “Qələm qılıncdan itid**ir**”, “Arifə bir işarə kifayətd**ir**”) kurulan atasözleri, mevcut düşünce ve öğütlerin her zaman geçerli olduğuna vurgu yapmaktadır. Geçmiş zaman kipi ile biten atasözleri ise (“Atnan qatır sava**şdı**, arada eşşək öld**ü**”, “Diş yox ikən dodaq var id**i**”), ataların gözlem ve tecrübeleri sonucunda vardıkları hükümleri yansıtmaktadır. Bazı atasözleri de emir kipiyle kurulmakta ve kipin gereğini yerini getirerek, emreden bir üslup kullanılmaktadır: “Aç yat, başını dik **tut**”, “Dolunu yeyip boşa tepik **atma**”, “Çapqınçı **ol**, insafı əldən **vermə**”. Bunun yanı sıra fiilleri atılmış durumda olan atasözlerine de rastlanmaktadır: “El ağzı çuval **ağzı**”, “Düşmən ocax **başında**”, “At ot ile yiğit ad **ile**”, “Önce selam, sonra **kelam**”.

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan atasözlerine bakıldığında, özellikle vurgulanan değerlerin başında vatan sevgisi, gurbet acısı ve ana vatana duyulan hasret yer almaktadır. Karabağ gibi bir vatan toprağını terk etmek zorunda kalmanın verdiği acıyı derinden yaşayan Azerbaycan Türkleri, bu durumu şu atasözü ile dile getirmektedir: “Gözsüz yaşamaq olar, Vətənsiz yox”. “Qürbət yerdən Vətən olmaz” diyerek bir an önce vatana dönmek gerektiğine işaret eden Azerbaycan atasözü, “Köçən yurdun qədrini, düşən yurda bilərlər” ifadesiyle vatanın değerini bilmek gerektiğini söylemektedir. Yine, “Bülbülü gızıl gefese salmışlar vay veten demiş”, ya da “Bülbüle gızıl gefesden gül dibi hoş olar” şeklindeki atasözleri vatanın tüm güzelliklerden, zenginliklerden daha değerli olduğunu vurgulamaktadır.

Azerbaycan Türklerinin atasözleri, yerine getirdiği işlevlerin önemi nedeniyle toplumun temel yapı taşlarından olan aile kavramına büyük önem vermiştir. Öyle ki, “Ana kimi yar olmaz, veten kimi diyar” diyerek vatana duyulan sevgi ile anne sevgisi eş tutulmaktadır. “Ana evin direyidir”, “Anadan əziz yənə anadır”, “Arvadsız ev susuz dəyirman”, “Anasından ayrı düşən quzunu qurt yeyər” atasözleri, anneye, aile içinde bir kuruculuk ve devam ettiricilik görevi vermektedir. “Ana haggi, tanrı haggi” diyerek annenin hakkının ödenemeyeceğine işaret eden atasözleri, bir yandan “Kişisi olmayan evin ruzisi olmaz” diyerek aile içinde anne ve baba birlikteliğinin önemine vurgu yapmaktadır. Bunun yanı sıra, “Atasına oğuldur, anasına gul” denilerek bir çocuğun babasına oğul (evlat), annesine kul olması gerektiği düşüncesi de öne çıkarılmaktadır.

İnsana kendisinin ve etrafındakilerin sorumluluğunu taşımaya öğretmesi ve kişiyi olgunlaştırması açısından evlenen ya da evlenecek olan kişilere çocuğun önemi ve değeri “Bala baldan şirindir”, “Bala dadı bal dadı, bala adam aldı”, “Bala bağır (ciyer) etidir” atasözleri aracılığıyla aşılarmaya çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra çiftlere, anne ve baba olmanın kıymetini, değerini anlamak için ancak çocuk sahibi olmak gerektiği “Ata olarsan, ata qədrini bilərsən” şeklinde ifade edilmektedir.

Toplumda sosyal kontrol mekanizmasının sağlanması, bireylerin karşılıklı uyum içinde yaşayabilmeleri için ortak olarak benimsemeleri ve uygulamaları gereken değerlerin başında iyi olma, etrafındakine iyilik etme, kötülükten uzak durma bulunmaktadır. “Yaxşılıq et at dəryaya, balıq bilməsə, xaliq bilər”, “Yaxşılıq yerdə qalmaz” diyerek bireyleri her durumda iyi olmaya ve iyilik yapmaya teşvik eden Azerbaycan atasözleri, kötülükten

kimseye bir fayda gelmeyeceğini “Pisliyi torpağa əkdilər, göyərmədi” şeklinde belirtmektedir. Bunun yanı sıra “Yahşılığa yahşılıg her kişinin işidir, yamanlığa yahşılıg merd kişinin işidir” denilerek asıl marifetin, kötülüğe iyilikle karşılık vermek olduğu vurgulanmaktadır. “Yahşılıg ve doğruluk, her ikisi birdir” diyen atasözü, iyi insanların çoğunlukta olduğu bir toplumun, doğru ve sağlıklı bir toplum olduğunu söylemektedir. “Yahşılıg yolunu gösteren adam yahşılıg eden adamlar beraberdir” şeklindeki atasözü, iyi insanların iyilerle birlikte olacağına dikkat çekerek “Yahşıya goşulan çuvalına un doldurar” diyerek iyile dost olanın her zaman kârlı çıkacağını ifade etmektedir. Şu atasözü ise kötünden uzak durmak gerektiğini belirtmektedir: “Yahşıya yanaş yamandan uzaş”. Kötülük yapan birine iyilikle yaklaşıldığı takdirde kötülükten vazgeçebileceğine işaret eden bir atasözü de şöyledir: “Yahşıya yahşı de yahşılığı artsın, yamana yahşı de yamanlığı gayıtsın”.

Azerbaycan Türklerinin atasözleri, bireyler arasında güvensizliğe ve karmaşaya neden olacak yalana karşı sert bir tavır sergilemiştir. “Yalan üz qaraldır” diyerek yalandan uzak durmayı tembihleyen atasözü, “Yalanın ahırı yohdur”, “Yalanın ömrü az olar” diyerek yalanın mutlaka gün ışığına çıkacağını belirtmektedir. Benzer şekilde, “Yalançının ipiyle quyuya düşən quyuda qalar”, “Yalançının evi yandı, heç kəs inanmadı” şeklindeki atasözleri yalancılıkla bir yere varılamayacağını vurgulamaktadır. Öyle ki, “Yalançı özünün düşmenidir” hükmünde bulunan atasözü yalan söyleyen kişinin, en büyük zararı kendisine vereceğine dikkat çekmektedir.

Akıllı ve eğitimli insanların bulunduğu bir toplumun hem kendisine hem de diğer toplumlara faydalı olacağı, Azerbaycan Türklerinin atasözlerinde dile getirilmektedir. “Ağıl insana sermayedir”, “Dövlətin en yahşısı ağıldır” diyerek insanın en büyük zenginliğinin akıl olduğunu belirten atasözü, “Ağıl yaşda deyil başdadır”, “Ağıl ağıldan üstündür” diyerek olaylar karşısında büyük küçük demeden herkesin fikrini almayı, birlikte karar vermeyi öğütlemektedir. “Ağıllı düşmən nadan dostdan yaxşıdır”, “Ağıllı düşmənden gorhma, deli dostdan gorh” diyerek akıllı kişilerle birlikte hareket etmeye dikkat çeken atasözleri, “Bilik ağıln aynasıdır”, “Elmsiz adam cürətsiz olar” diyerek aklın bilgiyle donatıldığı takdirde daha değerli olacağını söylemektedir.

Toplumdaki sosyal kontrol mekanizmasının aksamadan işleyebilmesi için Azerbaycan Türklerinin atasözleri doğruluğun önemine de vurgu

yapmaktadır. “Doğru yolla gedən yorulmaz”, “Doğruluğ insanı heç vaht utandırmaz”, “Doğruya zaval yohdur, çekseler min divana” diyen atasözleri, bireyi her durumda doğrudan yana olmaya teşvik etmektedir. Yine, “Doğru yalanı qovar” diyerek doğrunun olduğu yerde yalanın olmayacağını, “Doğruluqla dost qapısın dolan gəl, öz evindir”, “Doğru dostluq qərəzsiz olar” diyerek sağlam dostlukların ancak doğruluk üzerine kurulabileceğini belirtmektedir.

Sosyal kontrol mekanizmasının önemli halkalarından olan iyiliğin, doğruluğun, dürüstlüğün, mertliğin olmadığı bir toplum yapısında zulmün ve adaletsizliğin hüküm süreceği Azərbaycan Türklərinin atasözlerinde ifade edilmektedir (“Zülmət daşdır, götürən de peşimandır, götürməyən de”). Bunun yanı sıra “Zülmün ahırı olmaz”, “Zülm yerde galmaz” diyen atasözleri, zulmün bir gün mutlaka sona ereceğine, başkalarına zulmederek mal mülk sahibi olan kişilerin gün gelip hiçbir şeylerinin kalmayacağına değinmektedir (“Zülm ile abad olan bir gün gələr berbad olar”).

Azərbaycan Türklərinin atasözleri, “Çalışan eli bıçağ kesmez”, “Çalışğan atın boynu muncuğlu olar” diyerek çalışmak ve çalışkanlığın bireyleri, dolayısıyla toplumu, mutlu edeceğini belirtmektedir. Buna karşılık, “Tenbel dilençinin gardaşdır”, “Tenbelden cemiyyətə heyir olmaz” şeklindeki atasözleri, tembel bireylerin kendilerine ve topluma herhangi bir faydalarının olmadığına, aksine ekonomik anlamda başkalarına bağımlı bireyler olarak yaşamalarına neden olduğunu söylemektedir. “İşlək dəmir pas tutmaz”, “İşləməyən dişləməz”, “İşləyən inci taxar, işləməyən yandan baxar” diyen atasözleri bireylərə çalışmanın önemini anlatmaktadır.

Azərbaycan Türkləri atasözlerine göre, sosyal kontrol mekanizmalarından biri de bireylerin ar-hayâ sahibi olmalarıdır. “Utan utanmazdan, gorh gorhmazdan” diyen atasözü, arsız-hayâsız olan bireyin; gerek ailesi gerek soyu gerekse içinde yer aldığı toplum adına bir utanç kaynağı olduğunu belirtmektedir. “Utanmaz üzdən qara nə var?” atasözü de hayâsız bireylerin hüküm sürdüğü bir toplumda her türlü marazın meydana geleceğine dikkat çekmektedir.

“Merd igide arha dur” diyen Azərbaycan atasözü, toplum hayatının düzen ve uyum içerisinde devam etmesi için mertliğe ve yiğitliğe önem vermiştir. Mert kişinin eli açıktır (“Mərd əli kasad olmaz”), yiğit olan her türlü zorluğa katlanır (“İgid odur hər əzaba qatlana”), “İgid basdığını kəsməz”. Bu nedenle atasözleri bireylərə, mert ve yiğit kişilerle arkadaşlık kurmalarını, namertten

uzak durmalarını söylemektedir: “Merd ile ülfet eden ahırda bir gün merd olar”, “Mərdə arxa çevir, namərdə vermə yaxa”, “Keçmə namərd körpüsündən, qoy aparsın sel səni”.

Toplumda sosyal kontrol mekanizmasının sağlanması adına temel gereksinimlerden biri de birlik, beraberlik ve dayanışma ruhudur. Öyle ki, “Birlik harada, dirilik orada”, “Birlik olmayan yerdə dirilik olmaz”, “Bir elle düyün düyünlenmez”, “Bir elden ses çıkmaz” diyen Azərbaycan Türklerinin atasözleri, bu konuya dikkat çekmektedir. “Bir el eker iki el biçer” şeklindeki atasözü, karşılaşılan sorunlar karşısında başarıya ulaşmak için toplumu oluşturan bireylerin birlik olmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

Azərbaycan Türklerinin atasözleri, bireylere, aralarındaki birlik, beraberlik ve dayanışma ruhunu sağlamlaştırma, canlı tutmaları adına sağlam dostluklar kurmalarını söylemektedir. “Dost gazan düşmeni nenem de doğar” atasözü kan bağına ve evliliğe dayalı bir birlikteliğin yanı sıra kurulan dostluğun önemini ve gerekliliğini güzel bir şekilde belirtmektedir. Bu bağlamda, “Dost yaman gündə tanınar”, “Dost dostu dar gündə sınayar” diyerek dostluğun zor zamanlarda belli olacağına dikkat çeken atasözleri, “Dostsuz insan, ganadsız guş”, “Dostlug heyat vesigesidir” şeklinde dostluk kavramına işaret etmektedir. “Dostun versə qum, sən onu ovcunda yum” diyerek dosttan gelen en ufak bir şeyin bile değerini bilmek gerektiğini belirten atasözü, “Dost min isə azdır, düşmən bir isə çoxdur” diyerek insana bin dostu bile az bulmaktadır.

Sosyal kontrol mekanizmasının sağlanmasına destek olan değerlerden bir diğeri de cömertliktir. Azərbaycan Türklerinin atasözlerinde, “Verən əl alan əldən üstün olar” denilerek cömertlik ve cömert kişi yüceltilmiş; “Verən əl dərd görməz”, “Verən əli hərkəs sevir” denilerek bireyler cömert davranmaya teşvik edilmiştir. Bunun yanı sıra “Mərd əli kasad olmaz”, “Varını verən utanmaz” diyen Azərbaycan atasözleri, birey ve toplum hayatı için cimriliğin hoş bir davranış olmadığını ifade etmektedirler.

Toplum hayatındaki sosyal kontrolü sağlayan değerler ve normlar arasında sabrın da önemli bir yeri vardır. “Səbir cənnət açarıdır” diyerek sabra cənnətin anahtarını veren Azərbaycan atasözü, “Səbir acıdır meyvəsi şirin” ifadesiyle sabırlı olan bireylerin, sonunda elde etmek istediklerine ulaşacaklarını belirtmektedir. Yine, “Sebir eden salamat olar”, “Sebir eyleyen ferec tapar”, “Sebir eyleyen çoh yaşar” sözleriyle bireyler sabırlı olmaya teşvik edilmektedir. Vatanlarından uzaklaşarak yaşadıkları yerleri terk etmek

zorunda kalan Azerbaycan Türklerinin atasözlerinde sabır kavramına geniş yer verilmektedir. Öyle ki, “Sebir eyle işine heyir gelir başına”, “Sebirin ahırı heyir olar” atasözleriyle bireylere daima sabırlı olmaları, bu yönde mücadeleyi elden bırakmamaları, yarınlarına dair umudu kesmemeleri telkin edilmektedir.

IV. SONUÇ

Toplumdaki sosyal kontrol mekanizması çatısı altında yer alan mevcut değerler ve normlar sisteminin belli bir uyum ve düzen içerisinde işlemesi noktasında, yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, Azerbaycan Türklerinin atasözleri önemli bir rol üstlenmektedirler. Bireyle topluma neleri yapması, nelerden kaçınması, nelere dikkat etmesi ve ne şekilde davranması gerektiğini öğretip hatırlatan, örnek ve ideal davranış modelleri sunan atasözlerinin söz konusu işlevi, Azerbaycan Türklerinin atasözlerinde açık bir şekilde görülmektedir. Gelenekteki sürekliliği göz önüne alındığında, Azerbaycan Türklerinin atasözleri, geçmişte olduğu gibi bugün de, sosyal kontrol mekanizmasının sağlanması sürecinde önemli bir görevi yerine getirmektedir. Bu bağlamda, atasözlerinin Azerbaycan Türklerinin hayata bakışı ve geleneksel toplum yapısı hakkında da birtakım bilgiler verdiğini söylemek mümkündür.

Azerbaycan Türklerinin atasözleri, bireye ve topluma yönelik hemen her temada olabilmektedir. Bunun yanı sıra, toplum hayatının sağlıklı işleyiş kurallarının öğretilmesine yönelik aktarımlar, diğer temalara göre daha ön plandadır. Bu açıdan bakıldığında, Azerbaycan Türklerinin atasözlerinin üzerinde en çok durduğu temalar arasında, vatan ve millet sevgisi, aileye bağlılık, anne-baba hakkı, iyilik, dürüstlük, mertlik, çalışkanlık, ahlak, ar, namus, birlik, dayanışma, dostluk, cömertlik, yardımseverlik, sabır, yalandan uzak durma, zulüm ve haksızlıktan kaçınma, akıllı ve eğitilmiş olma bulunmaktadır. Özellikle vatan sevgisi ve gurbet konularına atasözlerinde geniş yer verilmektedir. Yıllarca öz vatanlarından ayrı kalmaya mecbur tutulan Karabağ Türklerinin vatan özlemlerinin, atasözlerinde geniş yer bulması, anlaşılır bir durumdur.

Birey ve topluma benzer olaylar ve şartlar karşısında neye göre hareket etmelerine dair örnek ve ideal davranış modelleri sunan Azerbaycan Türklerinin atasözleri, ağırlıklı olarak geniş zaman kipiyle kurulmuştur ki bu durum, söz konusu düşünce ve öğütlerin her zaman geçerli olduğunu göstermektedir. Eskilerin gözlem ve tecrübeleri sonucunda vardıkları

hükümler geçmiş zaman kipiyle verilmiştir. Doğrudan emir kipiyle kurulan atasözleri emreden bir üsluba sahiptir. Bunun yanı sıra fiilleri atılmış durumda olan atasözlerinin olduğu da görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDULLA, Bəhlul. (2001), *Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı (Antologiya) Birinci Kitab, XXI- Yeni Nəşrlər Evi, Bakı.*
- AÇA, Mehmet. (2009), “Türk Halk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi”, *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, Kriter Yayınları, İstanbul.
- AÇA, Mehmet. (2011), “Tıva Atasözleri”, *Karadeniz/Black Sea/Çornoe More*, S. 12, ss. 29-50.
- AÇA, Mehmet. (2013), “Kırım Tatar Atasözlerinin Toplum Hayatının İşleyiş Kurallarını Öğretme ve Hatırlatma İşlevi”, *Milli Folklor*, S. 100, ss. 120-133.
- AKSOY, Ömer Aşım. (1984), *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü I Atasözleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ALTAYLI, Seyfettin. (2010), “Atasözü ve Deyimler Arasındaki Farklar”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Bahar, S. 25, ss. 125-134.
- ARSLANTÜRK, Zeki ve AMMAN, M., Tayfun. (2008), *Sosyoloji Kavramlar-Kurumlar Süreçler-Teoriler*, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- BƏYDİLİ (MƏMMƏDOV), Cəlal. (2004), *Atalar Sözü*, Öndər Nəşriyyat, Bakı.
- BORATAV, Pertev Naili. (1988), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- ÇOBANOĞLU, Özkul. (2004), *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- DÖNMEZER, Sulhi. (1984), *Sosyoloji*, Savaş Yayınları, Ankara.
- EFENDİYEV, Paşa. (1981), *Azərbaycan Şifahi Halq Edebiyyatı*, Maarif Nəşriyyatı, Bakı.
- ELÇİN, Şükrü. (1988), “Türk Dilinde Atalar Sözü”, *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, 2. Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ELÇİN, Şükrü. (1993), *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÜVEN, Sami. (1999), *Toplumbilim*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- MALINOWSKI, Bronislaw. (1992), *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, (Çeviren: Saadet Özkal), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- NİRUN, Nihat ve ERDOĞMUŞ, Zeki. (1977-1978), *Sosyoloji I*, Yaygın Yükseköğretim Kurumu Yayınları, Ankara.
- ONG, Walter Jackson. (1995), *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözüün Teknolojileşmesi*, (Çeviren: Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yayınları, İstanbul.
- OY, Aydın. (1972), *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Göksel. (1993), *Azərbaycan Atasözleri ve Deyimleri (Metin-Tercüme-İndeks)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.